

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՎՐԱ

Աննա Ռուզվելտի Մակարյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 09.09.22, ուղարկվել է գրախոսման՝ 15.09.22., երաշխավորվել է տպագրության՝ 26.10.22

Ներածություն: Զարգացող երկրների անցումը դեպի ավելի դիվերսիֆիկացված արտահանման կառուցվածք, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ վերջիններիս մոտ հիմնականում գերակշռում են «ավանդական» համարվող ապրանքների արտադրությունը կամ արդյունահանումը և որոնց արտահանումը բավականին բարձր տեսակարար կշիռ է կազմում ապրանքների արտահանման կառուցվածքում (որոշների դեպքում վերջիններս հակված են դեպի «ռեսուրսային անեծք») ¹:

Մեր կողմից կատարված հաշվարկները ² վկայում են այն մասին, որ ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման վրա ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցության գնահատումը թույլ կտա հստակեցնել ՀՀ-ի համար արտահանման դիվերսիֆիկացիայի կամ կենտրոնացվածության անհրաժեշտությունը, ինչը պայմանավորում է **տվյալ թեմայի արդիականությունը**: Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն կտան ՀՀ կառավարությանը խթանելու այն ոլորտների ապրանքների արտահանումը, որոնք ավելի մեծ չափով կնպաստեն ապրանքների և ծառայությունների արտահանման ծավալների փոփոխությանը, ինչ էլ իր հերթի ավելի մեծ տնտեսական աճի տեմպեր կապահովի:

Հոդվածի **հիմնական նպատակն** է գնահատել ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության դերը ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման վիճակագրորեն նշանակալի փոփոխությունների բացատրման գործում կարճաժամկետ ժամանակահատվածում՝ եռամսյակային տվյալների հիման վրա (2013թ. I եռ. -2022թ. I եռ.) նվազագույն քառակուսիների (OLS) գնահատման եղանակով, ինչպես նաև գնահատման արդյունքների հիման վրա հստակեցնել ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնայնությունները:

Վերոնշյալ նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ **խնդիրները**՝

¹ Siswana, S., & Phiri, A. (2020). Is Export Diversification or Export Specialization Responsible for Economic Growth in BRICS Countries? The International Trade Journal, 35(3), p.244. doi:10.1080/08853908.2020.1842823:

² Dokholyan, S.V., Makaryan, A.R. (2022). The role of exports of semi-manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia in the short run. // Մոնիթինգ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտական հոդվածների ժողովածու -2022, №1) / Պատ. խմբագիր՝ Ռ.Ն. Սարիյան. ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան ՏԻ: - Եր.: 2022, էջ 69-70:

- Եռամսյակային տվյալների հիման վրա հաշվարկել Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսները 2013թ. I եռ. -2022թ. I եռ. ժամանակահատվածի կտրվածքով,
- Տնտեսաչափական գնահատում իրականացնել և բացահայտել ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության դերը ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների փոփոխությունների բացատրման գործում,
- Առաջարկել ՀՀ ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնությունները, որոնք ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպեր կապահովեն:

Գրականության ակնարկ: Առաջին փորձերից մեկը պարզելու, թե արտահանման կառուցվածքը ինչպիսի ազդեցություն ունի մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի վրա արվել է Գրինվեյի և այլոց (1999թ.)¹ կողմից, որոնք 66 երկրի (1980-1990թթ. տվյալների գնահատմամբ) արտահանման կառուցվածքի հիման վրա փորձել են պարզել, թե որ ապրանքների խմբի արտահանումն է վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցություն ունենում մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի վրա: Հեղինակները պարզել են, որ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի վրա վիճակագրորեն նշանակալի դրական ազդեցություն է թողել մետաղների, տեքստիլ արտադրանքի, ինչպես նաև նավթամթերքի արտահանումը և հանգել են, որ արտահանման կառուցվածքը կարևոր նշանակալի դերակատարում ունի²:

Լին (2011թ.)³, 1970-1974թթ. և 2000-2004թթ-ի 71 երկրի տվյալների վերլուծության և գնահատման հիման վրա պարզել է, որ այն երկրները, որոնք հիմնականում մասնագիտանում են բարձր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ արտադրվող ապրանքների ապրանքների արտահանման մեջ (ավիացիային վերաբերող, դեղագործության ոլորտը ներկայացնող և էլեկտրոնիկա համարվող), ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպեր են արձանագրել:

Ադաթիյան և Աչարյան (2015) 1965-2005թթ. 65 երկրների տվյալների հիման վրա իրականացված գնահատման արդյունքների հիման վրա պարզել են, որ արտահանման դիվերսիֆիկացիան ասոցացվում է տնտեսական աճի հետ, և արտահանման ծավալն է որոշիչ գործոնը⁴:

Մանիան և Ռիեբերը (2019թ.) պարզել են, որ Լատինական Ամերիկայի երկրների պարագայում առկա ապրանքների հիման վրա արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանից բխող կառուցվածքային փոփոխությունը հան-

¹ Greenaway, D., Morgan, W., & Wright, P. (1999). Exports, export composition and growth. The Journal of International Trade & Economic Development, 8(1), 41–51. doi:10.1080/09638199900000004

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 48–50:

³ Lee, J. (2011). Export specialization and economic growth around the world. Economic Systems, 35(1), p.59. doi:10.1016/j.ecosys.2010.11.002

⁴ Aditya, A., & Acharyya, R. (2013). Export diversification, composition, and economic growth: Evidence from cross-country analysis. The Journal of International Trade & Economic Development, 22(7), p.975. doi:10.1080/09638199.2011.619009

գեցրել է նրան, որ տվյալ կառուցվածքի պարագայում ավելացել է երկրի կախումը ներմուծված ապրանքներից, և արտահանման կառուցվածքի հետագա կենտրոնացվածության աստիճանի բարձրացումը բացասաբար ազդեցություն ունի երկարաժամկետ կայուն տնտեսական աճի վրա¹:

Լին և Ժանգը (2019թ.) գնահատելով արտահանման դիվերսիֆիկացիայի ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա 64 ցածր եկամուտների մակարդակ ունեցող և փոքր համարվող երկրների 2001-2015թթ. տվյալների հիման վրա պարզել են, որ արտահանման դիվերսիֆիկացիան դեպի մի քանի հարակից ոլորտները կարող է ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպեր ապահովել²:

Ռասը և Աքրամը (2017թ.) 5 հիմնական հարավասիական երկրների՝ Հնդկաստանի, Պակիստանի, Նեպալի, Բանգլադեշի և Շրի Լանկայի 1995-2014թթ. տարեկան տվյալների գնահատման արդյունքում եզրահանգել են, որ երկարաժամկետ հատվածում կապ կա ընդհանուր գործունային արտադրողականության և արտահանման դիվերսիֆիկացիայի միջև և վերջինս դրական ազդեցություն ունի արտադրողականության աճի վրա տվյալ երկրների պարագայում³:

Սույն թեմատիկայի շրջանակում Ցեդեն և այլք (2018թ.)⁴ Էստոնիայի, Հունգարիայի, Ռումինիայի, Սլովակիայի և Սլովենիայի, իսկ Օուեդրագոն և Սոուրուեման (2018) 1995-2015թթ. Սաբ-Սահարյան Աֆրիկայի 40 երկրների տվյալների հիման վրա պարզել են որոշակի կախվածություններ⁵:

Տվյալների նկարագիր և մեթոդաբանություն: Որպեսզի պարզենք կարճաժամկետ ժամանակահատվածում ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի դերը իրական արտահանման վիճակագրորեն նշանակալի փոփոխությունները բացատրելու գործում, մոդելը սահմանվել է որպես հետևյալը՝

Ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանում = f(ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճան, նախորդ ժամանակահատվածի ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանում) (1)

¹ Mania, E., & Rieber, A. (2019). Product export diversification and sustainable economic growth in developing countries. *Structural Change and Economic Dynamics*. 51(2019), p.149. doi:10.1016/j.strueco.2019.08.006

² Lee, D., Zhang, H. (2019). Export Diversification in Low-income Countries and Small States: Do Country Size and Income Level Matter? IMF Working Paper No. 19/118, Washington, DC: International Monetary Fund. pp.9-10.

³ Rath, B. N., & Akram, V. (2017). Export diversification and total factor productivity growth in case of South Asian region. *Journal of Social and Economic Development*, 19(1), 196–210. doi:10.1007/s40847-017-0037-z

⁴ Čede, U., Chiriacescu, B., Harasztosi, P., Lalinsky, T., & Meriküll, J. (2018). Export characteristics and output volatility: comparative firm-level evidence for CEE countries. *Review of World Economics*, 154(2), 347–376. doi:10.1007/s10290-018-0312-x

⁵ Ouedraogo, R., & Sourouema, W. S. (2018). Fiscal policy pro-cyclicality in Sub-Saharan African countries: The role of export concentration. *Economic Modelling*. 74, p.224. doi:10.1016/j.econmod.2018.05.017

Տնտեսաչափական գնահատումն իրականացվել է եռամսյակային տվյալներին՝ 2013թ.-ի առաջին եռամսյակից մինչ 2022թ. առաջին եռամսյակը ընկած ժամանակահատվածի հիման վրա (37 եռամսյակ): Այս ժամանակահատվածի ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեն, թեպետ 2012թ.-ից է անցում կատարել «Ազգային հաշիվների համակարգ 2008»-ին, սակայն եռամսյակային արտահանման տվյալները ՀՀ ՎԿ-ի կողմից սկսել են հրապարակվել միայն 2013թ.-ից սկսած¹, իսկ նախորդ տարիների տվյալները համադրելի չեն նոր մեթոդաբանության հիման վրա հաշվարկված տվյալների հետ: Որպես բազիսային տարի հանդես է եկել 2013թ.-ը:

Ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի հաշվարկի համար հիմք է հանդիսացել Դոխոլյանի և Մակարյանի մոտեցումը (2022)² և Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսի (ՀՀԻ) եռամսյակային արժեքները հաշվարկվել են Ներդաշնակեցված համակարգի (Harmonized System (HS)) դասակարգման քառանիշ մակարդակի ծածկագրերի՝ նվազագույնը 397 և առավելագույնը՝ 672 ապրանքային դիրքերի արտահանման արժեքների հիման վրա³: Իսկ երկրի ինդեքսի եռամսյակային արժեքները (37 եռամսյակի համար) հաշվարկվել են հետևյալ բանաձևի հիման վրա՝

$$HHI_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n (\frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}})^2 - \frac{1}{n}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{n}}} \quad (2)^4$$

Որտեղ՝

x_{ij} -ը j -րդ երկրի i -րդ «HS» համակարգի քառանիշ մակարդակի ծածկագրերով ապրանքային դիրքի t -րդ ժամանակահատվածի արժեքն է ԱՄՆ դոլարով արտահայտված:

n -ը ապրանքային դիրքերի քանակն է՝ մեր պարագայում «HS» համակարգի քառանիշ մակարդակի ծածկագրերի քանակն է, որոնք j -րդ երկիրը արտահանել է t -րդ ժամանակահատվածի ընթացքում:

Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսի արժեքը տատանվում է 0-ից մինչև 1-ը ընկած միջակայքում: Որքան ինդեքսի արժեքը ձգտում է 1-ի, այնքան ապրանքների արտահանումը ավելի բարձր կենտրոնացվածության աստիճանի է և արտա-

¹ ՀՀ ՎԿ (2022). «ՀՆԱ օգտագործումը (հիմնական ծախսային բաղադրիչներով)» տարեկան տվյալների առցանց բազա՝ ըստ «ԱՀՀ 2008»-ի, <https://www.armstat.am/am/?nid=202>

² Dokholyan, S.V., Makaryan, A.R. (2022). The role of exports of semi-manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia in the short run. // Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտական հոդվածների ժողովածու -2022, №1) / Պատ. խմբագիր՝ Ռ.Ն. Սարինյան. ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան ՏԻ: - Եր.: 2022, էջ 68:

³ ՀՀ ՎԿ (2022). «Արտաքին առևտրի տվյալների բազա ըստ ապրանքային անվանացուցակի 4-նիշ դասակարգման», <https://www.armstat.am/am/?nid=148>

⁴ Siswana, S., & Phiri, A. (2020). Is Export Diversification or Export Specialization Responsible for Economic Growth in BRICS Countries? The International Trade Journal, 35(3), p.251. doi:10.1080/08853908.2020.1842823

հանման կառուցվածքում մեկ կամ մի քանի ապրանքային դիրք բավականին բարձր տեսակարար կշիռ ունեն, մինչդեռ երբ ինդեքսի արժեքը ձգտում է 0-ի, այնքան ավելի ցածր կենտրոնացվածության աստիճանի է ապրանքների արտահանումը:

Ապրանքների և ծառայությունների արտահանման անվանական արժեքները վերցվել են ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի համապատասխան տվյալների բազայից¹ և այնուհետ հաշվարկվել են համապատասխան եռամսյակի իրական արժեքները՝ ՀՀ դրամով արտահայտված: Ռեգրեսիոն հավասարման գնահատման նպատակով բոլոր փոփոխականների արժեքները սեզոնային ճշգրտման են ենթարկվել՝ սահող միջինի եղանակով (Moving Average), այնուհետ հաշվարկվել են վերջիններիս լոգարիթմված արժեքները (բնական): Ստացված փոփոխականների ստացիոնարությունը ստուգելուց («Augmented Dickey-Fuller» թեստի միջոցով), պարզվել է, որ փոփոխականները ստացիոնար չեն, և վերջիններս ստացիոնար են դարձել, երբ վերցվել է դրանց առաջին տարբերությունը: Մուլտիկոլիերության խնդիր ևս չի եղել: Ռեգրեսիոն հավասարումը գնահատվել է նվազագույն քառակուսիների (OLS) եղանակով և պարզվել է, որ ՀՀ-ի t-2-րդ եռամսյակի արժեքի փոփոխությունն է վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցություն ունենում ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների վրա: Ինչպես նաև, որ առկա է ավտոկոռելիացիայի խնդիր, որը լուծվել է հավասարման մեջ սահող միջինի երրորդ պրոցես (MA(3)) մտցնելով: Եվ արդյունքում գնահատվել է հետևյալ հավասարումը նվազագույն քառակուսիների եղանակով՝

$$dlrexp_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 * dlrexp_{it-1} + \alpha_2 * dlhhisa_{t-2} + \varepsilon_t + \varepsilon_{t-3} \quad (3)$$

Որտեղ՝

$dlrexp_{it}$ -ն t-րդ եռամսյակի ապրանքների և ծառայությունների իրական՝ սեզոնային ճշգրտված լոգարիթմված արժեքի առաջին տարբերությունն է:

$dlrexp_{it-1}$ -ն t-1-րդ եռամսյակի ապրանքների և ծառայությունների իրական՝ սեզոնային ճշգրտված լոգարիթմված արժեքի առաջին տարբերությունն է:

$dlhhia_{t-2}$ -ն t-2-րդ եռամսյակի ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի սեզոնային ճշգրտված լոգարիթմված արժեքի առաջին տարբերությունն է:

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2$ -ն մոդելի անհայտ պարամետրերն են:

ε_t -ն t-րդ եռամսյակի մոդելի սխալն է, ε_{t-3} -ն՝ MA(3) պրոցեսի պարամետրը:

«Jarque-Bera» թեստի միջոցով, պարզվել է, որ մոդելի սխալները նորմալ բաշխում ունեն: «Breusch-Godfrey Serial Correlation LM» թեստի հիման վրա պարզվել է, որ վերացվել են սխալների միջև ավտոկոռելիացիան, «Breusch-Pagan-Godfrey» հետերոսպետաստիկությունը ստուգելու թեստի միջոցով պարզվել է, որ վերջինս բացակայում է: «Ramsey RESET» թեստի միջոցով նաև պարզվել է, որ մոդելի հետ կապված սպեցիֆիկացիայի խնդիր չկա:

¹ ՀՀ ՎԿ (2022). «ՀՆԱ օգտագործումը (հիմնական ծախսային բաղադրիչներով)» եռամսյակային տվյալների առցանց բազա՝ ըստ «ԱՀՀ 2008»-ի, <https://www.armstat.am/am/?nid=202>

Վերլուծություն, արդյունքներ և քննարկում: ՀՀ ապրանքների արտահանումը 2015թ.-ից սկսած, նախորդ տարվա նկատմամբ որոշակի անկում գրանցելուց հետո, 2016-2021թթ.-ներին հիմնականում է աճ է արձանագրել բացառությամբ 2020թ.-ին, որը պայմանավորված էր կորոնավիրուսի համավարակով (տե՛ս աղյուսակ 1): Աճը հիմնականում պայմանավորված է եղել «Հանքաքար, խարամ և մոխիր» ապրանքային խմբի և հատկապես «Պղինձի հանքաքար, խտանյութ» և հատկապես «Մոլիբդենի հանքաքար, խտանյութ» ապրանքային դիրքերի ծավալների փոփոխությամբ 2020-2021թթ.-ներին, որի արդյունքում խմբի տեսակարար կշիռը արտահանման կառուցվածքում կազմել էր շուրջ 31% (պղինձի հանքաքար, խտանյութի դեպքում՝ 25.5%)¹: Սա էլ իր հերթին հանգեցրել է ՀՀ ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի բարձրացմանը, ինչպես նշվել էր Դոխոյանի և Մակարյանի (2022թ.) կողմից²: Հատկապես 2021թ.-ին մետաղական խտանյութերի, ալյումինե փայլաթիթեղների, երկաթամիահալվածքի արտահանման ծավալների զգալի աճը նախորդ տարվա նկատմամբ պայմանավորված է եղել մետաղների համաշխարհային գների աճով³: Իսկ սա, իր հերթին փաստում է մետաղների համաշխարհային գների տատանումների նկատմամբ ՀՀ ապրանքների արտահանման խոցելիության մասին:

Աղյուսակ 1

Ապրանքների արտահանումը 2013-2021թթ.-ին՝ ըստ հիմնական ապրանքային դիրքերի (մլն ԱՄՆ դոլար)⁴

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ԱՊՐԱՆՔՆԵՐ	1,478.7	1,547.3	1,485.3	1,791.7	2,237.7	2,412.8	2,647.2	2,537.0	3,016.0
<i>Այդ թվում՝</i>									
Պղինձի հանքաքար, խտանյութ	279.9	235.9	316.6	356.7	571.5	525.5	626.7	604.4	769.3
Միզարևոտ և սիզար	68.0	116.6	171.1	209.5	237.7	266.2	273.0	241.4	239.1
Կոնյակ, ռոմ, ջին, օղի, լիկյոր	186.3	163.9	106.1	151.6	207.5	198.3	253.2	202.6	246.3
Ոսկի անմշակ կամ կիսամշակ, փոշի	73.6	81.9	96.9	131.2	147.6	176.9	224.0	255.8	133.8
Երկաթամիահալվածք	102.4	109.7	55.5	62.0	84.4	125.9	142.4	99.2	188.7
Ալյումինե փայլաթիթեղներ <0,2մմ	80.4	88.5	82.8	78.7	96.4	92.8	95.1	94.7	118.3
Ադամանդե քար	88.1	118.0	67.4	104.7	96.6	77.2	54.1	71.3	105.6
Էլեկտրաէներգիա	78.0	81.3	81.2	61.0	71.0	80.0	65.6	69.4	50.9
Ոսկերչական իրեր	22.1	23.6	18.8	18.3	35.2	40.2	42.6	28.7	75.2
Մոլիբդենի հանքաքար, խտանյութ	6.7	8.7	5.8	0.9	8.6	7.6	17.9	103.7	122.3

¹ ՀՀ ՎԿ (2022). «Արտաքին առևտրի տվյալների բազա ըստ ապրանքային անվանացուցակի 4-նիշ դասակարգման», <https://www.armstat.am/am/?nid=148>

² Dokholyan, S.V., Makaryan, A.R. (2022). The role of exports of semi-manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia in the short run. // Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտական հոդվածների ժողովածու -2022, №1) / Պատ. խմբագիր՝ Ռ.Ն. Սարինյան. ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան ՏԻ: - Եր.: 2022, էջ 69:

³ World Bank (2022). Commodity Monthly Prices September 2022 Online Database, <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets#1>

⁴ ՀՀ ՎԿ (2022). «Արտաքին առևտրի տվյալների բազա ըստ ապրանքային անվանացուցակի 4-նիշ դասակարգման», <https://www.armstat.am/am/?nid=148>

Եթե 2013-2019թթ.-ին ՀՀ տարածքում զբոսաշրջիկներին մատուցված ծառայություններից ստացված եկամուտները ծառայությունների արտահանման կառուցվածքում կազմել են շուրջ 60% (2019թ.-ին՝ 63%), ապա 2020-2021թթ.-ին այդ ցուցանիշը նվազել էր՝ հատկապես համավարակով պայմանավորված և այն կազմել էր 26.1% 2020թ.-ին (տե՛ս Աղյուսակ 2): 2020-2021թթ.-ին զգալիորեն աճել են համակարգչային և տեղեկատվական ծառայությունների արտահանման ծավալները, փոխադրման ծառայությունների արտահանումից ստացված եկամուտների ծավալները: Միևնույն ժամանակահատվածում 2021թ.-ին արձանագրվել էր մշակող արդյունաբերության կողմից արտապատվիրման աշխատանքներից ստացված եկամուտների ամենամեծ ցուցանիշը (հայտնի հագուստի բրենդերի համար վերջիններից ներմուծված միջանկյալ սպառման համար նախատեսված ապրանքների հիման վրա վերջնական հագուստի պատրաստման նպատակով կարի ծառայությունների մատուցումը և այլն): Թեպետ որոշակիորեն նվազել է ճամփորդության տեսակարար կշիռը ծառայությունների արտահանման կառուցվածքում, սակայն այն շարունակում է հանդես գալ որպես ՀՀ տնտեսության խոցելիության աղբյուր արտաքին շուկերի հանդեպ:

Աղյուսակ 2

Ծառայությունների արտահանումը 2013-2021թթ.-ին՝ (մլն ԱՄՆ դոլար)¹

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ՕՍՈՍՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	1,521.5	1,622.2	1,513.8	1,672.5	2,022.8	2,202.3	2,433.7	1,099.3	1,738.1
<i>Այդ թվում՝</i>									
Ճանապարհորդություն	880.4	965.8	935.8	1,016.5	1,203.7	1,329.0	1,528.0	287.3	784.2
Հեռահաղորդակցության, համակարգչային և տեղեկատվական ծառայություններ	110.5	129.8	130.5	173.1	211.6	235.8	261.7	328.5	382.4
Տրանսպորտ	171.5	181.7	163.5	188.7	231.6	256.3	275.4	232.4	304.4
Այլ կողմերին պատկանող նյութական օբյեկտների վերամշակման ծառայություններ՝ ապրանքներ վերամշակման համար հաշվետու երկրում	72.8	97.4	55.7	129.2	122.4	160.4	119.5	134.7	171.5
Եինարարություն	222.3	211.4	163.2	149.6	207.2	191.1	178.1	77.7	88.6

Ընդհանուր առմամբ, մոդելում ներառված փոփոխականները բացատրում են ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների փոփոխության շուրջ 34%-ը, որը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մենք տվյալ հետազոտության նահատակներից ելնելով ռեգրեսիոն հավասարման մեջ չենք ներառել այլ փոփոխականներ և/կամ գործոններ, որոնք կարող են վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցություն ունենալ իրական արտահանման ծավալների փոփոխության վրա:

¹ ՀՀ ՎԿ (2022). «Վճարային հաշվեկշիռ 6» առցանց տվյալների բազա, <https://www.armstat.am/am/?nid=203>

Գնահատման արդյունքներ (գնահատման եղանակ՝ նվազագույն քառակուսիներ)	
Կախյալ փոփոխական՝	Գնահատում #1:
$dlrexp_{sa_t}$	Ընտրանք՝ 2013թ. I եռ.-2022թ. I եռ. Ճշգրտված ընտրանք՝ 2013թ. IV եռ.-2022թ. I եռ.
$dlrexp_{sa_{t-1}}$	0.379 (2.180)**
$dlhhiasa_{t-2}$	-0.216 (-3.398)***
$hաստատուն$	0.010 (2.031)*
$MA(3)$	-0.901 (-10.746)***
R -քառակուսի	0.397
Ճշգրտված R -քառակուսի	0.336
ներառված եռամսյակներ	34

Նշում՝ փակագծերում t վիճակագրի արժեքներն են: * նշանակալի է 10% մակարդակում, ** նշանակալի է 5% մակարդակում; *** նշանակալի է 1% մակարդակում.

ՀՀ ապրանքների կենտրոնացվածության: Ընդհանուր առմամբ, կարճա-
ժամկետ ժամանակահատվածում Հերֆինդալ-Հիրշմաննի ինդեքսի արժեքի
բարձրացումը 1%-ով t -2-րդ ժամանակահատվածում կարող է հանգեցնել ապ-
րանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների կրճատ-
մանը 0.22%-ով t -րդ ժամանակահատվածում: Հետևաբար, ակնկալվում է, որ
երկու եռամսյակ առաջ ՀՀ ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության
աստիճանի բարձրացումը բացասաբար է ազդում ապրանքների և ծառայու-
թյունների իրական արտահանման վրա: Իսկ սա իր հերթին նշանակում է, որ
հակառակ արդյունք է ակնկալվում, երբ ապրանքների արտահանումը ավելի
դիվերսիֆիկացված է դառնում: Հետևաբար, ապրանքների արտահանման ավելի
բարձր դիվերսիֆիկացիայի աստիճանը կարող է հանգեցնել ապրանքների և ծա-
ռայությունների իրական արտահանման ծավալների ավելացմանը, իսկ դա էլ իր
հերթին՝ ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպերի:

Մյուս կողմից Հերֆինդալ-Հիրշմաննի ինդեքսի հաշվարկի ժամանակ
հաշվի են առնվում անվանական արժեքները և համապատասխանաբար տվյալ
ժամանակահատվածի արտահանման կառուցվածքը, և հետևաբար անվանա-
կան արժեքների համեմատաբար մեծ մեծությունները կարող է պայմանավոր-
ված լինեն ֆիզիկական ծավալների կրճատմամբ, որն էլ ուղեկցվել է գների աճով
և ոչ թե ապրանքների իրական արտահանման աճով՝ բազիսային տարվա
գներով հաշվարկված¹: Միևնույն ժամանակ գնահատման արդյունքների հիման

¹ Այդ մասին տե՛ս Dokholyan, S.V., Makaryan, A.R. (2022). The role of exports of semi-
manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia
in the short run. // Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաս-
տանի Հանրապետությունում (գիտական հոդվածների ժողովածու -2022, №1) / Պատ.
խմբագիր՝ Ռ.Ն. Սարինյան. ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան ՏԻ: - Եր.: 2022, էջ 69-72:

վրա հեղինակները պարզել են, որ «Հանքաքար, խարամ և մոխիր» ապրանքային խումբը ներկայացնող հատկապես «Պղինձի հանքաքար, խտանյութ» և «Մոլիբդենի հանքաքար, խտանյութ» ապրանքային դիրքերի արտահանման իրական ծավալների փոփոխությունը բացասաբար է ազդում իրական ՀՆԱ-ի վրա¹:

Իսկ կարճաժամկետ ժամանակահատվածում ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման աճը 1%-ով t-1-րդ ժամանակահատվածում կարող է հանգեցնել ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների ավելացմանը միջինում 0.38%-ով t-րդ ժամանակահատվածում:

Եթե Գրինվելը և այլք (1999թ.)² պարզել էին, որ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի վրա վիճակագրորեն նշանակալի դրական ազդեցություն է ունեցել մետաղների արտահանումը, ապա մեր կողմից ստացված արդյունքներով մետաղական խտանյութի արտահանման ծավալների աճով պայմանավորված ՀՀ ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի բարձրացումը, բացասաբար է ազդում ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման և հետևաբար ՀՆԱ-ի վրա: Մեր կողմից ստացված արդյունքները մոտ են Մանիայի և Ռիեբերի (2019թ.) կողմից Լատինական Ամերիկայի վերաբերյալ ստացված արդյունքներին, համաձայն որոնց արտահանման կառուցվածքի հետագա կենտրոնացվածության աստիճանի բարձրացումը բացասաբար է անդրադառնում երկարաժամկետ կայուն տնտեսական աճի վրա³, այն տարբերությամբ, որ մենք գնահատել ենք միայն կարճաժամկետ ազդեցությունը:

Հետաքրքրական է նկատել, որ ՀՀ –ի պարագայում մեր արդյունքները նաև նման են համեմատաբար ավելի ցածր եկամուտների մակարդակ ունեցող երկրների կտրվածքով Լինի և Ժանգի (2019թ.) եզրահանգմանը, համաձայն որի արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի խորացումը բացասաբար է ազդում տնտեսական աճի վրա⁴: Միևնույն ժամանակ, թեպետ Բանգլադեշի, Հնդկաստանի, Պակիստանի, Նեպալի և Շրի Լանկայի պարագայում դիվերսիֆիկացիան կարող է նվազեցնել տարբեր տեսակի շուկերի ազդեցությունը արտահանման ծավալների վրա՝ հիմնական արտահանվող ապրանքների ցանկի ընդլայնմամբ (Ռասը և Աքրամը, 2017թ.)⁵, սակայն ըստ Ցեդեի և այլոց (2018թ.)

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 71-72:

² Greenaway, D., Morgan, W., & Wright, P. (1999). Exports, export composition and growth. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 8(1), pp.48–50.
doi:10.1080/09638199900000004.

³ Mania, E., & Rieber, A. (2019). Product export diversification and sustainable economic growth in developing countries. *Structural Change and Economic Dynamics*. 51(2019), p.149.
doi:10.1016/j.strueco.2019.08.006

⁴ Lee, D., Zhang, H. (2019). Export Diversification in Low-income Countries and Small States: Do Country Size and Income Level Matter? IMF Working Paper 19/118, Washington, DC: International Monetary Fund. p.13

⁵ Rath, B. N., & Akram, V. (2017). Export diversification and total factor productivity growth in case of South Asian region. *Journal of Social and Economic Development*, 19(1), pp.207-208.
doi:10.1007/s40847-017-0037-z

Էստոնիայի, Հունգարիայի, Ռումինիայի, Սլովակիայի և Սլովենիայի ընկերությունների պարագայում ավելի շատ ապրանքներ արտահանումը կամ ավելի շատ երկրներ արտահանելը, ոչ միշտ է, որ վերջիններիս վաճառքի ավելի բարձր կայունության մակարդակ կարող է ապահովել¹: Հետևաբար, ՀՀ-ի պարագայում դիվերսիֆիկացիայի ավելի բարձր մակարդակը ոչ միշտ կարող է կայունություն ապահովել, ընկերությունների համար: Այս պարագայում կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հատվածում ՀՀ-ի համար առաջնություն կարող է հանդիսանալ Լի և Ժանգի կողմից (2019թ.)² առաջարկվող արտահանման այն դիվերսիֆիկացիան, որը պայմանավորված կլինի տնտեսության կառուցվածքում համեմատաբար մեծ տեսակարար կշիռ ունեցող մի շարք և մրցունակ համարվող ոլորտները ներկայացնող ապրանքների արտահանման ծավալների աճով, ինչը կարող է տնտեսական աճի և տնտեսական կայունության հանգեցնել:

Ի տարբերություն Սաբ-Սահարյան Աֆրիկայի 40 երկրների (Օուեդրաոգո և Սոուրոուեմա, 2018)³ ՀՀ-ում 2013-2021թթ.-ներին «Հանքաքար, խարամ և մոխիր» ապրանքային խմբի արտահանման ծավալների աճով պայմանավորված ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի բարձրացումը չի կարող ՀՀ-ին բնութագրել որպես վերջինով պայմանավորված պրոցիկլիկ հարկաբյուջետային քաղաքականություն իրականացնող երկրի: Արտահանման ծավալների աճը էականորեն չեն ավելացրել հարկային մուտքերը բյուջե (խոշոր և ռոյալթի վճարող հիմնական ընկերությունների տվյալների հիման վրա հաշվարկված) 2013-2020թթ.-ին (հատկապես 2016-2017թթ.-ներին), իսկ 2021թ.-ի ինչպես նաև 2022թ.-ին առաջին կիսամյակի արդյունքները հիմնականում պայմանավորված են արտահանման տուրքերով, որոնք կչեղարկվեն 2023թ.-ին: Իսկ համաձայն ռոյալթիի հաշվարկի նոր մեթոդաբանությանը⁴, արտահանման ծավալների աճով պայմանավորված ՀՀ-ն կարող է վերածվել պրոցիկլիկ հարկաբյուջետային քաղաքականություն իրականացնող երկիր միջնաժամկետ-երկարաժամկետ հատվածում՝ կախված մետաղների համաշխարհային գներից:

Մյուս կողմից ապրանքների դիվերսիֆիկացիայի տեսանկյունից ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպերի ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ է արտահանման կառուցվածքում ավելացնել մշակող արդյունաբերությունը ներկայացնող ապրանքների տեսակարար կշիռը՝ և հատկապես բարձր տեխնո-

¹ Čede, U., Chiriacescu, B., Harasztosi, P., Lalinsky, T., & Meriküll, J. (2018). Export characteristics and output volatility: comparative firm-level evidence for CEE countries. *Review of World Economics*, 154(2), 347–376. doi:10.1007/s10290-018-0312-x

² Lee, D., Zhang, H. (2019). Export Diversification in Low-income Countries and Small States: Do Country Size and Income Level Matter? IMF Working Paper 19/118, Washington, DC: International Monetary Fund. p.19.

³ Ouedraogo, R., & Sourouema, W. S. (2018). Fiscal policy pro-cyclicality in Sub-Saharan African countries: The role of export concentration. *Economic Modelling*. 74, p.224. doi:10.1016/j.econmod.2018.05.017

⁴ ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության Հարկային օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» առ 15.06.2022թ., ՀՕ-149-Ն

լոգիսական (Ադաթիյա և Աչարյա, 2015թ.¹, Միսվանա և Ֆիրի, 2020թ.²): Հետևաբար, ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների և տնտեսական աճի ավելի բարձր աճի տեմպեր ապահովելու տեսանկյունից առաջնայնությունը պետք է լինի ՀՀ արտահանումը ավելի դիվերսիֆիկացված դարձնելը՝ կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հատվածում առաջնայնություն տալով այն ապրանքախմբերին, որոնք համարվում են համեմատական առավելություններ ունեցող խմբեր և կարևոր արտահանման ծավալների ավելացման տեսանկյունից (այդ խմբերի բացահայտման նպատակով կարող է կիրառվել ապրանքների քարտեզավորման եղանակը, ինչպես արվել է Մակարյանի³ կողմից 2018թ.-ին), իսկ արդեն երկարաժամկետ հատվածում՝ ապրանքների արտահանման կառուցվածքում մշակող արդյունաբերությունը ներկայացնող ապրանքների արտահանման տեսակարար կշռի բարձրացմանը (հատկապես բարձր-տեխնոլոգիական): Ինչ վերաբերում է ծառայությունների արտահանման կառուցվածքը ավելի դիվերսիֆիկացված դարձնելուն, ապա անհրաժեշտ է կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հատվածում ավելացնել ժամանակակից համարվող ծառայությունների՝ համակարգչային և տեղեկատվական, ինչպես նաև այլ գործնական ծառայությունների (հատկապես տվյալագիտություն և անալիտիկա) արտահանման ծավալները, իսկ վերջինիս քայլերը ներկայացրել են Դոխոյանը և Մակարյանը⁴:

Գիտական նորույթ: Տնտեսաչափական գնահատման արդյունքների հիման վրա բացահայտվել է ՀՀ ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության ազդեցությունը ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման վրա կարճաժամկետ ժամանակահատվածում, ինչպես նաև հատկեցվել են ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնայնությունները:

¹ Aditya, A., & Acharyya, R. (2013). Export diversification, composition, and economic growth: Evidence from cross-country analysis. The Journal of International Trade & Economic Development, 22(7), p.975. doi:10.1080/09638199.2011.619009

² Siswana, S., & Phiri, A. (2020). Is Export Diversification or Export Specialization Responsible for Economic Growth in BRICS Countries? The International Trade Journal, 35(3), p.244. doi:10.1080/08853908.2020.1842823

³ Մակարյան Ա.Ռ., Արտահանման խթանման նպատակով համապատասխան ոլորտների ընտրությունը և զբաղվածության քաղաքականության առաջնայնությունները ՀՀ-ում // Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտաժողովի նյութեր) / ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. ՏԻ: -Եր.: ՀՀԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2018, – էջ 66-79:

⁴ Դոխոյան, Ս.Վ., Մակարյան, Ա.Ռ. Ֆիլիպինների տնտեսական զարգացման ուղին // «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում» (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում-2021 Մաս II), ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի ան. ՏԻ.- Եր.: 2021, – էջ 273-275:

Եզրակացություններ: Մի կողմից հաշվի առնելով վերջին տարիներին ՀԲ-ի և ԱՀԿ-ի շեշտադրումը տարբեր երկրների կողմից ավելի դիվերսիֆիկացված արտահանման կառուցվածք ապահովելու անհրաժեշտությունը, մյուս կողմից՝ 2019-2021թթ.-ին 2013-2014թթ. համեմատ ՀՀ ապրանքների արտահանման ավելի կենտրոնացված դառնալու փաստը, ՀՀ պարագայում իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնությունները բացահայտելու նպատակով մեր կողմից իրականացվել է տնտեսաչափական գնահատում նվազագույն քառակուսիների գնահատման եղանակով՝ եռամսյակային տվյալների հիման վրա (2013թ. I եռ. -2022թ. I եռ.):

Գնահատման արդյունքները ցույց են տվել, որ կարճաժամկետ ժամանակահատվածում ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության աստիճանի բարձրացումը 1%-ով t-2-րդ ժամանակահատվածում կարող է, միջինում, հանգեցնել ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների կրճատմանը 0.22%-ով t-րդ ժամանակահատվածում: Հետևաբար, ապրանքների արտահանման ավելի բարձր դիվերսիֆիկացիայի աստիճանը կարող է հանգեցնել իրական արտահանման ծավալների աճին, ինչն էլ իր հերթին ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպեր կարող է ապահովել:

Այս իսկ պատճառով մեր կողմից առաջարկվել է՝

- Կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հատվածի կտրվածքով առաջնություն տալ այն ապրանքային խմբերին, որոնք համարվում են մրցունակ, համեմատական առավելություններ ունեցող և որոնք կարևոր են արտահանման ծավալների աճ ապահովելու տեսանկյունից:
- Երկարաժամկետ հատվածում անհրաժեշտ կլինի ապրանքների արտահանման կառուցվածքում ավելացնել մշակող արդյունաբերությունը ներկայացնող ապրանքային խմբերի տեսակարար կշիռը (հատկապես բարձր-տեխնոլոգիական):
- Ծառայությունների արտահանման կառուցվածքը ավելի դիվերսիֆիկացված դարձնելու նպատակով կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հատվածում ավելացնել ժամանակակից համարվող ծառայությունների արտահանման ծավալները:

Հետազոտության շրջանակում ստացված արդյունքները կարող են կիրառվել ՀՀ էկոնոմիկայի, ֆինանսների և բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունների կողմից՝ համապատասխան ռազմավարություններ, կառավարության ծրագրեր, հայեցակարգեր, օրենսդրական կամ ենթաօրենսդրական փաստաթղթեր մշակելու և պատրաստելու նպատակով:

Գրականության ցանկ/ References

1. Դոխոլյան, Ս.Վ., Մակարյան, Ա.Ռ. Ֆիլիպինների տնտեսական զարգացման ուղին//«Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում» (Մոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում-2021 Մաս II), ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ: Պատ. խմբագիր՝ Վ.Լ. Հարությունյան.-

- Եր.: 2021,–էջ 255-284: [Doxolyan, S.V., Makaryan, A.R'. Filipinneri tntesakan zargacman owghin//««Tntesakan norogowt'yownner». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm» (Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm -2021 Mas II), HH GAA M. Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt: Pat. xmbagir` V.L. Harowt'yownyan.- Er.: 2021, –e'j 255-284:]
2. Մակարյան Ա.Ռ., Արտահանման խթանման նպատակով համապատասխան ոլորտների ընտրությունը և զբաղվածության քաղաքականության առաջնայնությունները ՀՀ-ում // Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտաժողովի նյութեր) / ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ: Պատ. խմբագիր` Վ. Լ. Հարությունյան.-Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2018, – էջ 66-79: [Makaryan A.R', Artahanman xt'anman npatakov hamapatasxan olortneri y'ntrowt'yowny' & zbaghvac'owt'yan qaghaqakanowt'yan ar'ajnaynowt'yownneri' HH-owm//Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm (gitajhoghovi nyowt'er) / HH GAA M. Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt: Pat. xmbagir` V. L. Harowt'yownyan.-Er.: HHGAA «Gitowt'yown» hrat., 2018, – e'j 66-79:]
 3. Dokholyan, S.V., Makaryan, A.R. (2022). The role of exports of semi-manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia in the short run. // Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտական հոդվածների ժողովածու -2022, №1) / Պատ. խմբագիր` Ռ.Ն. Սարինյան. ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան ՏԻ: - Եր.: 2022, էջ 64-78: [Dokholyan, S.V., Makaryan, A.R. (2022). The role of exports of semi-manufactured gold, metallic ores and concentrates in ensuring economic growth in Armenia in the short run. // Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm (gitakan hodvac'neri jhoghovac'ow -2022, №1) / Pat. xmbagir` R'.N. Sarinyan. GAA M. Qot'anyani anvan TI: - Er.: 2022, e'j 64-78:]
 4. Aditya, A., & Acharyya, R. (2013). Export diversification, composition, and economic growth: Evidence from cross-country analysis. The Journal of International Trade & Economic Development, 22(7), 959–992. doi:10.1080/09638199.2011.619009
 5. Čede, U., Chiriacescu, B., Harasztosi, P., Lalinsky, T., & Meriküll, J. (2018). Export characteristics and output volatility: comparative firm-level evidence for CEE countries. Review of World Economics, 154(2), 347–376. doi:10.1007/s10290-018-0312-x
 6. Greenaway, D., Morgan, W., & Wright, P. (1999). Exports, export composition and growth. The Journal of International Trade & Economic Development, 8(1), 41–51. doi:10.1080/09638199900000004
 7. Lee, D., Zhang, H. (2019). Export Diversification in Low-income Countries and Small States: Do Country Size and Income Level Matter? IMF Working Paper No. 19/118, Washington, DC: International Monetary Fund. 24p
 8. Lee, J. (2011). Export specialization and economic growth around the world. Economic Systems, 35(1), 45–63. doi:10.1016/j.ecosys.2010.11.002

9. Mania, E., & Rieber, A. (2019). Product export diversification and sustainable economic growth in developing countries. *Structural Change and Economic Dynamics*. 51 (2019), 138–151. doi:10.1016/j.strueco.2019.08.006
10. Ouedraogo, R., & Sourouema, W. S. (2018). Fiscal policy pro-cyclicality in Sub-Saharan African countries: The role of export concentration. *Economic Modelling*. 74, 219–229. doi:10.1016/j.econmod.2018.05.017
11. Rath, B. N., & Akram, V. (2017). Export diversification and total factor productivity growth in case of South Asian region. *Journal of Social and Economic Development*, 19(1), 196–210. doi:10.1007/s40847-017-0037-z
12. Siswana, S., & Phiri, A. (2020). Is Export Diversification or Export Specialization Responsible for Economic Growth in BRICS Countries? *The International Trade Journal*, 35(3), 243–261. doi:10.1080/08853908.2020.1842823
13. ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության Հարկային օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» առ 15.06.2022թ., ՀՕ-149-Ն [HH o'renqy' «Hayastani Hanrapetowt'yan Harkayin o'rensgrqowm lracowmner & p'op'oxowt'yownner katarelow masin» ar' 15.06.2022t', HO'-149-N]
14. ՀՀ օրենքը ««Պետական տուրքի մասին» օրենքում փոփոխություն և լրացում կատարելու մասին» առ 15.07.2021թ., ՀՕ-310-Ն [HH o'renqy' ««Petakan towraqi masin» o'renqowm p'op'oxowt'yown & lracowm katarelow masin» ar' 15.07.2021t', HO'-310-N]
15. ՀՀ օրենքը ««Պետական տուրքի մասին» օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» առ 15.06.2022թ., ՀՕ-150-Ն [HH o'renqy' ««Petakan towraqi masin» o'renqowm p'op'oxowt'yown katarelow masin» ar' 15.06.2022t', HO'-150-N]
16. ՀՀ ՊԵԿ (2022). ՀՀ ՊԵԿ-ի 2014-2021թթ. դեկտեմբեր և 2022թ. հունիս ամիսների ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի կողմից վերահսկվող եկամուտների վերաբերյալ տեղեկատվության առցանց տվյալների բազաներ, <https://www.petekamutner.am> [HH PEK (2022). HH PEK-i 2014-2021t't'. dektember & 2022t'. hownis amisneri HH petakan ekamowtneri komitei koghmich verahskvogh ekamowtneri veraberyal teghekatvowt'yan ar'canc tvyalneri bazaner, <https://www.petekamutner.am>]
17. ՀՀ ՊԵԿ (2022). Առաջին 1000 խոշոր հարկ վճարողների կողմից 2013-2021թթ. հունվար-դեկտեմբեր և 2022թ. հունվար-հունիս ամիսների ընթացքում վճարված հարկերի մեծությունների ցանկերի առցանց տվյալների բազաներ, <https://www.petekamutner.am> [HH PEK (2022). Ar'ajin 1000 xoshor hark vtwaroghneri koghmich 2013-2021t't'. hownvar-dektember & 2022t'. hownvar-hownis amisneri y'nt'acqowm vtwarvac' harkeri mec'owt'yownneri cankeri ar'canc tvyalneri bazaner, <https://www.petekamutner.am>]
18. ՀՀ ՎԿ (2022). «Արտաքին առևտրի տվյալների բազա ըստ ապրանքային անվանացուցակի 4-նիշ դասակարգման», <https://www.armstat.am/am/?nid=148> (մուտք՝ 29.08.2022թ.) [HH VK (2022). «Artaqin ar'&tri tvyalneri baza y'st apran-qayin anvanacowcaki 4-nish dasakargman», <https://www.armstat.am/am/?nid=148> (mowtq՝ 29.08.2022t'.)]

19. ՀՀ ՎԿ (2022). «ՀՆԱ օգտագործումը (հիմնական ծախսային բաղադրիչներով)» եռամսյակային և տարեկան տվյալների առանց բազաներ՝ ըստ «ԱՀՀ 2008»-ի, <https://www.armstat.am/am/?nid=202> (մուտք՝ 09.05.2022թ.) [HH VK (2022). «HNA o'gtagorc'owmy' (himmakan c'axsayin baghadrichnerov)» er'amsyakayin & tarekan tvyalneri ar'canc bazaner' y'st «AHH 2008»-i, <https://www.armstat.am/am/?nid=202> (mowtq՝ 09.05.2022t'.)]
20. ՀՀ ՎԿ (2022). «Վճարային հաշվեկշիռ 6» առանց տվյալների բազա, <https://www.armstat.am/am/?nid=203> (մուտք՝ 29.08.2022թ.) [HH VK (2022). «Vtwarayin hashvekshir' 6» ar'canc tvyalneri baza, <https://www.armstat.am/am/?nid=203> (mowtq՝ 29.08.2022t'.)]
21. World Bank (2022). Commodity Monthly Prices September 2022 Online Database, <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets#1> (accessed:05.09. 2022)

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՎՐԱ

Աննա Ռուզվելտի Մակարյան

Համառոտագիր: *Հողվածի արդիականությունը:* 2013-2021թթ-ին ՀՀ ապրանքների արտահանման ավելի կենտրոնացված դառնալու միտումը, ինչպես նաև ԱՀԿ-ի և ՀԲ-ի շեշտադրումները ավելի դիվերսիֆիկացված արտահանման կառուցվածք ունենալու ուղղությամբ, Հայաստանի համար առաջնային են դարձնում իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնայնությունների բացահայտումը:

Նպատակը: Գնահատել ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության դերը ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման վիճակագրորեն նշանակալի փոփոխությունների բացատրման գործում կարճաժամկետ ժամանակահատվածում՝ եռամսյակային տվյալների հիման վրա (2013թ. I եռ.-2022թ. I եռ.) նվազագույն քառակուսիների գնահատման եղանակով, ինչպես նաև գնահատման արդյունքների հիման վրա հստակեցնել ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնայնությունները:

Վերոնշյալ նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ *խնդիրները*՝

- Եռամսյակային տվյալների հիման վրա հաշվարկել Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսները 2013թ. I եռ.-2022թ. I եռ. ժամանակահատվածի կտրվածքով,
- Տնտեսաչափական գնահատում իրականացնել և բացահայտել ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության դերը ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների փոփոխությունների բացատրման գործում,

- Առաջարկել ՀՀ ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնությունները, որոնք ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպեր կապահովեն:

Ստացված հիմնական արդյունքներ: Կարճաժամկետ ժամանակահատվածում Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսի արժեքի բարձրացումը 1%-ով t-2-րդ եռամսյակում կարող է հանգեցնել ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների կրճատմանը 0.22%-ով t-րդ եռամսյակում: Հետևաբար, հակառակ արդյունք է ակնկալվում, երբ ապրանքների արտահանումը ավելի դիվերսիֆիկացված է դառնում: Ուստի, արտահանման ավելի բարձր դիվերսիֆիկացիայի աստիճանը կարող է հանգեցնել իրական արտահանման ծավալների ավելացմանը, իսկ դա էլ իր հերթին՝ ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպերի:

Գիտական նորույթ: Տնտեսաչափական գնահատման արդյունքների հիման վրա բացահայտվել է ՀՀ ապրանքների արտահանման կենտրոնացվածության ազդեցությունը ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման վրա կարճաժամկետ ժամանակահատվածում, ինչպես նաև հստակեցվել են ապրանքների և ծառայությունների իրական արտահանման ծավալների աճի ուղղությամբ հիմնական առաջնությունները:

Բանալի բառեր. իրական արտահանում, ապրանքների արտահանում, ծառայությունների արտահանում, արտահանման կենտրոնացվածություն, արտահանման դիվերսիֆիկացիա, Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքս, տնտեսական աճ, Հայաստան

ВЛИЯНИЕ ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ЭКСПОРТА ТОВАРОВ НА РЕАЛЬНЫЙ ЭКСПОРТ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

Анна Рузвелтовна Макарян

Аннотация. Актуальность статьи: В 2013-2021гг. тенденция увеличения степени централизации экспорта товаров РА, а также акценты ВТО и ВБ в направлении более диверсифицированной структуры экспорта, делают первостепенным выявление приоритетов в направлении роста объемов реального экспорта для Армении.

Цель: Оценить роль централизации экспорта товаров в объяснении статистически значимых изменений реального экспорта товаров и услуг в краткосрочном периоде на основе квартальных данных (I кв. 2013г. - I кв. 2022г.) путем метода оценки наименьших квадратов, а также основываясь на результаты оценки выявить основные приоритеты роста объемов реального экспорта товаров и услуг.

Для достижения вышеуказанной цели были поставлены *следующие задачи*:

- Рассчитать квартальные индексы Херфиндаля-Хиршмана (в разрезе I кв. 2013г. - I кв. 2022г.),
- Провести эконометрическую оценку и выявить роль централизации экспорта товаров в объяснении изменений в реальных объемах экспорта товаров и услуг,
- Предложить основные приоритеты в направлении роста реальных объемов экспорта товаров и услуг РА, которые обеспечат более высокие темпы экономического роста.

Основные результаты: повышение значения индекса Херфиндаля-Хиршмана на 1% в период времени $t-2$, может привести к сокращению реального экспорта товаров и услуг на 0.22% в период времени t . Следовательно, ожидается обратный результат, когда экспорт товаров станет более диверсифицированным. Следовательно, более высокая степень диверсификации экспорта может привести к увеличению объемов реального экспорта, а это, в свою очередь, к более высоким темпам экономического роста.

Научная новизна: на основе результатов эконометрической оценки было выявлено влияние централизации экспорта товаров РА на реальный экспорт товаров и услуг в краткосрочной перспективе, а также выявлены основные приоритеты роста объемов реального экспорта товаров и услуг.

Ключевые слова: реальный экспорт, экспорт товаров, экспорт услуг, централизация экспорта, диверсификация экспорта, индекс Херфиндаля-Хиршмана, экономический рост, Армения

THE IMPACT OF GOODS EXPORT CONCENTRATION ON THE REAL EXPORTS AND ECONOMIC GROWTH

Anna Ruzvelt Makaryan

Abstract. *Relevance of the article:* In the period 2013-2021, the increasing pattern of concentration of exports of goods of the Republic of Armenia, and the emphasis of the WTO and World Bank on ensuring a more diversified export composition, stresses the need for identifying the priorities that would lead to the growth of real exports for Armenia

The purpose: To estimate the role of export concentration of goods in explaining the statistically significant changes in the real exports of goods and services in the short run using quarterly data spanning from the first quarter of 2013 and the first quarter of 2022 based on the least squares estimation method (OLS); and based on the estimation results to identify the main priorities for the growth of real exports of goods and services:

The following objective have been set to achieve the above-stated goal:

- To compute the quarterly values of Herfindahl-Hirschmann index (period: 2013q1-2022q1);
- To estimate and identify the role of concentration of exports of goods in explaining changes in the real exports of goods and services;
- To propose the main priorities to ensure growth of real exports of goods and services for the Republic of Armenia, which will result in higher rates of economic growth.

Main results: an increase of the value of Herfindahl-Hirschmann index by 1% in period $t-2$, could cause a decline in in real exports of goods and services by 0.22% in period t . Consequently, the opposite could be expected when the export of goods becomes more diversified. Therefore, a higher degree of export diversification may lead to an increase in the real exports, and this, in its turn, to higher rates of economic growth.

Scientific novelty: based on the estimation results, the impact of the concentration of exports of goods of Armenia on the real exports of goods and services in the short run has been determined, and the main priorities for the growth of real exports of goods and services have be identified as well.

Keywords: real exports, exports of goods, exports of services, export concentration, export diversification, Herfindahl-Hirschmann Index, economic growth, Armenia